Відтоді, як глухої морозної ночі Лебединські, не у фаетоні, навіть не в санях, а на драбчастому возі, яким возять влітку снопи з поля і який тоді потемки трапився в клуні першим напохваті, трюхикали чимдуж з хутора, аби швидше від'їхати подалі від своєї околиці, де їх усі знали,— минуло понад десять років. Спочатку тяжких, злиденних років, у тісноті й бруді, з тифами, з порожніми шлунками, з постійним страхом за своє життя...

Але, перебідувавши втрьох з донькою в її маленькій київській кімнаті злигодні й потруси перших років революції, вони більш-менш щасливо дочекалися, коли життя потроху втряслося й унормувалося. Якщо порівняти з тим, що вони чули про своїх давніх знайомих, яких сувора доля порозкидала на поневіряння по Болгарії, Сербії, Польщі й Франції, то Лебединські влаштувалися в нових умовах досить непогано. Дочка, Марія Миколаївна, з Лебединської стала Красовською, вийшовши заміж за немолодого київського інженера, й вела музичне виховання в кількох дитячих садках; Микола Петрович за допомогою зятя влаштувався плановиком на великому заводі, де той працював; Софія Аркадіївна, давно забувши про свої популярні книжечки та аптечки, захопилася художнім вишиванням і, на подив самій собі й Миколі Петровичу, навіть дещо заробляла на тому. З минулого, крім спогадів, якими можна було ділитися тільки у вузькому колі своєї родини, ке лишилося нічого. В анкетах на роботі Микола Петрович і донька значилися як службовці, а в графі про походження незмінно писали "з селян". Якось під час чистки радянських установ хтось із комісії присікався був до біографії Марії Миколаївни й почав допитуватися, з яких саме селян вона походить — з куркулів чи бідноти, але, натренована своїм чоловіком, що бував у бувальцях, Марія Миколаївна легко розвіяла небезпеку, відповівши спокійно: "Батько був середняк". Відповідь цілком задовольнила комісію, і на тому непорозуміння вичерпалося. Самого Миколу Петровича не спитали й того.

Проте брехати в анкетах, біографіях та розмовах — було прикро Лебединському. Так ніби він не тільки на папері, а й у повсякденному

житті підміняв самого себе, раз у раз граючи чужу, невластиву йому роль. А втім, не тільки він, а й інші теж здебільшого грали ролі. Навіть неживі речі — і ті грали. Лебединський внутрішньо посміхався, коли натрапляв у газетах або чув у промовах: "Комнезам грає велику роль у справі організації бідняцьких мас", "Профспілки грають велику роль у комуністичному вихованні трудящих", і навіть трамвай теж грав "велику роль у житті великого міста". Ну що ж, мусить і він, Микола Петрович Лебединський, аристократ у душі, грати роль службовця, щось на зразох колишнього "разночинца", парвеню. Гидко, але треба. Бо що вдієш, коли "все сметено могучим ураганом", як декламує часом Марія Миколаївна! Родовід, становище в суспільстві, меблі з карельської берези, саксонську порцеляну, ескіз самого Верещагіна — все знищено...

Ні, пак, не все. Єдине, що збереглося в Лебединського непорушним з тих часів, про які не можна було тепер нікому казати, це його давня пристрасть до полювання. Звісно, тепер були інші обставини, інші можливості. Про хортів, полювати з якими так любив колись Лебединський, годі було й думати; він не міг собі дозволити тримати навіть одного якого-небудь лаверака чи пойнтера-бекас-ника. Дві кімнати зятевої квартири, з яких меншу займав Микола Петрович з Софією Аркадіївною, були не якою там великою житлоплощею, щоб на ній розкошувати з мисливським собакою. До того ж зять, а за ним і дочка не поділяли ловецького захвату Миколи Петровича, і на це не можна було не зважати.

Та хоч би як там, а щороку, надвечір тридцять першого липня, він виїжджав на відкриття мисливського сезону. І в цей день його не могло спинити ніщо. Геть цифри, зведення, звіти, плани! Хай хоч півтора дня, а будуть його днями цілком!

Вибиратися далеко від Києва йому не дозволяла робота, а тому Лебединський звичайно їздив пароплавом до одного з придніпрянських сіл на північ від Міжигір'я. Щоправда, там було не так густо з дичиною, як.десь па Прип?яті чи під Яготином, але їхати недовго — за які три години вже й там. Якщо навіть не дуже пофортунить, то все ж,

повернувшись додому, можна на вічне запитання зятя: "Що вбили, крім здоров'я і часу?" завжди показати з пару чирят та бекасів. А якщо до цього долучиться ще й дебелий крижень, то, як на теперішні обставини, це можна було вважати за успіх. Та суть не в кількості забитої дичини. Лебединського вабило інше. Там, на тих болотах і озерах, де він бував сам на сам з природою, де щоразу повторювалися з невеликими варіаціями давні мисливські пригоди, де перед очима раптом поставав краєвид, що нагадував щось давнє, призабуте,— йому ніби поверталося минуле, і він знімав з себе

постійну незручну машкару, лишаючись просто мисливцем. І тоді здавалося, що нічого не змінилось у житті, що не було ні тої останньої грудневої ночі в маєтку, ні цих пропащих неспокійних років, а просто він поїхав цього разу полювати в інше місце.

От і сьогодні, коли Лебединський затримався ранком на льоті біля Попового озера, недалеко за Дніпром пройшла ранкова, лагідна, як у травні, гроза. Він опустив рушницю і, зачарований, дивився, як шугали з хмари білі змійки блискавок і весело погромихував негучний, наче" штучний, грім... Та отака ж ранкова гроза вже настигала його колись з-за Сули на Моховатому болоті! Тільки тоді він ішов у добрячих болотяних чоботях, на голові був білий кашкет, а за болотом на нього чекав з "дрожками" конюх Степан. Тоді — пригадується Лебединському — він щасливо втік від дощу й рано повернувся на хутір з кількома чирятами, яких повиносила з густої лепехи прекрасно надресирована ірландка Діана. Сьогодні дощ теж не зачепив його, але майже до пояса він був мокрий, бо довелося довго бродити у воді, марно шукаючи в оситнягу двох підранків. У другій половині дня Лебединському несподівано пощастило компенсувати себе чотирма бекасами, і він був задоволений.

Мокрий і стомлений, аж ліньки було спинитись і повили-вати з мокрих шкарбанів воду, щоб вона не чвяхкотіла там, він чвалав до села, солодко мріючи про відпочинок. Ось уже видно й крайні хати, а там пройти трохи вуличкою понад берегом і буде невелике подвір'я

кульгавого Москалика, в якого Лебединський завжди спиняється. Як приємно буде зняти мокре взуття, сісти на лаві, простягти натруджені ноги, й закурити! На цьому, власне, й кінчалася для Лебединського справжня насолода від полювання,* бо далі, навіть перед Москаликом, цим напіврибалкою, напівхліборобом, що нишком пострілює і дичину з шомполки, треба було матися на обачності, стерегтися сказати зайве необережне слово.

Досі Москаликові не могло навіть наснитися, що підтоптаний чоловік, у потертому вицвілому піджаці, який не раз уминав у його хаті варену рибу, сьорбав пісний селянський борщ,— колишній поміщик, пан. Так собі чоловік — або продавець у крамниці, або базарний спекулянт, бо рушницю добру має: два чоки й кучно б'є. Коли Москалик якось став допитуватися, де Лебединський живе в Києві й що робить, той відповів йому досить туманно, мовляв, працює конторником на заводі, а живе аж під Святошином. Така відповідь не дуже відбігала істини, а головне, гарантувала, що Москалик, приїжджаючи до Києва на Житній базар продати свіжу рибу та птицю, не зважиться притарабанити в гості до Лебединського на зятеву квартиру. Бичуватися з Подолу пішки — далеко, а їхати трамваєм — при своїх нестатках пожаліє гроші.

Так на тому й стало: конторник так конторник, мисливці всякі бувають. Он торік восени в Москалика ночував навіть єврей-мисливець, суддя з Києва. Про це диво й став сьогодні оповідати Москалик, коли Лебединський, зайшовши до хати, вішав на кілок біля дверей ягдташ з бекасами. Саме бекаси й навели його на спогад про суддю-мисливця, якого Москалик з пошани до його посади назвав навіть по-город-ському "яврей", а не жид, як то звичайно казав про інших, не вкладаючи в це слово ні ворожнечі, ні зневаги.

— Бекаси йому — що горобці. І не гляне, якщо. бекас випурхне з-під ніг. А от утви багато б'є. Хоч він л настоящий яврей, а стріляти вміє. І горілку п'є. Торік, як ночував тут, пляшку зі мною випив, ще й мало йому здалося — попросив самогону де напитати. Ні, хороший собі жидок, от тільки що — суддя!..

— Цікаво, а з ваших сільських євреїв є такі, що полюють? — спитав Лебединський, сівши до столу й з насолодою чухаючи голу п'ятку об стопу.

— З наших? — здивувався Москалик.— Так їх уже ж давно нема. В нашому селі тільки один жид був — Берко, так і того ж в дев'ятнадцятому році втопили.

— Що ж він — злодій був, чи як, що втопили? — спитав Лебединський, аби підтримати розмову, вагаючись у думці — чи послати й собі по самогон, як той мисливець-суддя, чи досить того, що почастував учора ввечері Москалика і його жінку сорокаградусною? Мабуть, досить, вирішив він і закурив цигарку, простягаючи через стіл пачку й Москаликові.

— Хто — Берко злодій? Таке! — здивувався ще більше Москалик, навіть затримав коло пачки темну від засмаги й бруду руку.— Який там злодій! Берко був дуже хороший жид.

— То хто ж — грабіжники втопили? — все ще не розумів Лебединський.

— Та ні! Люди втопили. Ми самі.

— Ви самі? За що ж? — насторожився Лебединський, відчуваючи, як від останніх Москаликових слів на нього здалека повіяло чимось знайомим і страшним.

Москалик незграбно витягнув з пачки цигарку, припалив її об цигарку Лебединського, щоб не переводити марносірника, і, сплюнувши на долівку, замислився хвилину й сказав:

— Так вийшло...

Давній кошмар, як уві сні, насунувся на Лебединського від цих слів, але якась незрозуміла владна сила штовхала його ще раз зазирнути в прірву.

— Як це — "вийшло"? — вражено спитав він Москалика, як десять років тому питав у своєму домі Плахотку, коли той разом із іншими селянами прийшов палити маєток.

Москалик схилився, спираючись ліктями на розчепірені коліна, затягнувся цигаркою, знову чвиркнув на долівку й спроквола почав:

— Іншим би часом ніхто Берка й не зачепив би, ну а то ж був отой дев'ятнадцятий рік, коли навесні з нашого села, а найбільше з Петрівців, Гостомеля та Вишгорода ходили до Києва Куренівку брати. Були там люди й з Осеччини, Тарасовичів, ге навіть із Лядського та Чернина бачили наші декого. Так ото тоді воно й сталося.

Москалик пом'яв пучками цигарку, що чогось сама погасла, знову посунувся до Лебединського припалити й став пояснювати:

— Тут уся штука в тому, що в Петрівцях Захарчук крамницю держав. Чоловік він був справний і таки добре розжився на тій крамниці, поки в нашому селі Берко не завівся. Бувало, кому що треба купити, то сяде в човна, майне через Дніпро до Петрівців і — до Захарчука. Ну, а Берко з своєю крамничкою став йому на заваді: хто ж дурний їхатиме тепер до Петрівців, коли в своєму селі все що тобі треба — чи солі, чи сірників, чи, сказать мануфактури якої — все Берко продасть! Глядіть, чи не дешевше навіть, як Захарчук, продавав свій крам. Людям воно байдуже, чи в Берка, чи в Захарчука брати, аби ближче й дешевше, а Захарчукові Берко став поперек горла. А тут незабаром і той колот між людьми пішов, а далі й до Києва подались Куренівку брати. От саме під цей час і приїхав до нас, петрів-чан, один (потім уже дізнались, що то Захарчуків зять був) та й каже людям: "А ви що ж свого жида — на розплід, чи як,— бережете? У нас, у Петрівцях, усіх жидів повкидали в Дніпро, в

Тарасовичах та Осеччиш теж, а ви що ж? — не люди хіба? Чи вам жидівська власть не надокучила?"

Воно, звісно, вроді й не випадало нам від інших одставати, а до того ж, запримітьте,— петрівчани — то такий народ, що, як де коня вкрали або з поля хтось копиці поцупив, то вже ніде не шукай, як тільки в Петрівцях,— дуже капосні люди там!.. Довго думати тут не довелося, тож ми й пішли до Берка. —

— Як? Отак усім селом і пішли? — перепитав Лебединський, пильно вдивляючись у простодушне Москаликове обличчя.

—_Та ні! Багато ж, кажу, з наших пішло тоді до Києва, ну, а коміки поховались або й зовсім розбіглись із села: самі знаєте — їм тоді не світило...

— Які — коміки? — не зрозумів Лебединський.

— Та всякі злидні, оті, що потім у комнезам позаписувалися. Комнезаможні, сказать...

Лебединський мимоволі внутрішньо посміхнувся: до Пла-хотки "комік" — як влипло, пригадав він миршаву, незграбну постать свого колишнього односельця, а от до Рябо-шапки — ніяк не підійшло б: це скоріше трагік, а не комік...

А тим часом Москалик оповідав далі:

— Душ із двадцять нас пішло — все отака каліч, як я, та ще декотрі старі. Одне слово, ті, що їх, сказать, у запасі в селі зоставили.

Заходимо, значиться, до хати (Берко серед села, за церк-

вою, крамничку держав і там же й жив з хайкою та двома бахурами). "Здоров, Берку!" кажемо. "Доброго здоров'я, люди добрі,— одвічає Берко й очима кліпає: — А чого це ви, люди добрі, так пізно прийшли? У мене сьогодні шабес..." — "Таке діло, Берку, що прийшли ми по тебе, щоб топити".— "А за що ж мене топити? — питає Берко, й дрижаки його взяли, як у трясці.— Чи я кому шкоду коли зробив, чи лихву велику брав, як комусь гроші позичав, чи не давав вам на борг солі, тарані або гасу? То чому ж ви такі лихі на мене, людоньки добрі?" — "Ні, Берку,— кажемо ми йому,— ти хороший жид був: і гроші позичав по-божому, і краму та гасу, спасибі тобі, не раз на борг давав, і ніхто в селі не скаже про тебе нічого поганого. Ну, тільки ж ти сам, Берку, поду-май: петрівчани втопили своїх, у Тарасовичах та Осеччині так само, і у Вишгороді втопили б теж, коли б їхній жид не втік, як почув, що вашого брата скрізь топлять... Ну, а нам

же як? Сам бачиш, Берку, що інакше ніяк не можна! Так

виходить, що й нам треба топити... Жили ми з тобою по-доб-

рому, то давай і рішати будемо по-доброму. Помолись

своєму богові, коли хочеш, бери жінку й дітей та й підемо

потихеньку до Дніпра". ^

Щось заґерґотів Берко до своєї жінки, та — в плач, баху-рів сопливих пригортає, а ті й собі — кричати... Такий вереск, такий гвалт зняли, що хоч із хати тікай!.. Знову заґерґотів щось до неї Берко, а тоді до нас обертається. На лиці міниться й аж охрип чогось. "Добре, каже, я піду з вами — робіть зі мною, що хочете, тільки жінку та діточок пожалійте! Діточок маленьких! Вашим богом прошу вас, люди добрі! Будьте милосердні до них, не руште!" — "Та хіба ж ми проти того, Берку! — кажемо йому.— Тільки ж ти сам знаєш — треба все кодло — всі так роблять..."

Москалик простягнув руку по нову цигарку, а Лебединський, охопивши долонями голову, слухав, і, не мигаючи, дивився на Москаликове обличчя. У кошмарі, що нараз постав перед його уявою, було щось схоже на те, що він сам зазнав колись, але йому було невтямки: як міг кульгавий Москалик, з лиця нежорстока людина, так епічно-спокійно, навіть по-діловому розповідати про цю страшну драму?

Москалик підвівся й зашкутильгав до висячої гасової лампи підкрутити ґнота, щоб не чаділа, а Лебединський, не спускаючи з нього вражених очей, тихо спитав:

— І що ж — так-таки й втопили?

— Берка втопили. Та з ним повелися по-хорошому, ніхто його й пальцем не зачепив. Він затулив рукою очі й пішов з нами... Розумний був чоловік — сам бачив, що інакше ніяк не виходить. Коли прийшли до Дніпра, хтось легенько штовхнув його з кручі — то він тільки мелькнув... Ну а хай-ка — та дурна була. Ой, яка ж дурна! Пручається, мечеться, голосить, волосся на собі рве, поки одноокий Карпо Пили-пець не стерпів того всього та навернув її люшнею по спині. Так вона сама за Берком скочила...

— А діти? — майже пошепки спитав Лебединський, примружуючи очі.

— Діти? — перепитав Москалик і сплюнув набік.— Дітей не втопили. За тим гвалтом з хайкою про них наче й забули, а коли оглянулися, їх уже не було.

— Та їх же Пріська, отого Пилипця невістка, завела тоді кудись, а як усе втихомирилось, повезла до Києва здавати,— пояснила від печі Москаликова жінка, що досі мовчала й, пораючись коло печі, лиш прислухалась до розмови.

Москалик замовк і, нахилившись через стіл, щоб знову закурити городських цигарок, побачив, що Лебединський поквапно збирає свої речі й уже надіває на голову кепку

— А то ж куди? — здивувався Москалик, аж підвівся.

— На берег — може, хто човном до Києва буде їхати,— пробурмотів, не обертаючись, Лебединський.

— Таке! Та ще проти ночі! Ось сідайте та будемо вечеряти. Христе! — гукнув Москалик до печі.— Чи ти заснула там? Ану подавай швидше!

Але Лебединський уже накинув на плечі ремінь від ягдташа, взяв рушницю й, не прощаючись, як бувало завжди, за руку, лиш мовчки кивнув головою і мерщій подався з хати. Проходячи поспішно повз вікно, він почув, як Москалик, чи то до жінки, чи сам до себе, казав:

— Диви! Чи не навередило йому що? Був чоловік як чоловік, і на тобі!..

Далі Лебединський не слухав. Він притьмом вийшов з маленького Москаликового подвір'я й круто завернув з вулиці на бічну стежку, що збігала вниз до Дніпрового берега.

Коли відкілясь ізнизу повіяло вологою прохолодою і почувся десь легкий плюскіт води, він мерзлякувато здригнувся і піддав ходу, щоб швидше зійти з кручі. Мабуть, тої самої кручі, з якої хтось штовхнув тоді Берка в Дніпро...